

A decorative flourish consisting of several overlapping, light gray loops that form a central, somewhat circular shape, positioned behind the text.

CSODÁLATOS KEGYELEM

William Wilberforce élete
és hősiei küzdelme
a rabszolgotartás eltörléséért

CSODÁLATOS KEGYELEM

ERIC METAXAS

Immanuel
Sószóró

A magyar fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Eric Metaxas: *Amazing Grace: William Wilberforce and the Heroic Campaign to End Slavery*.
Copyright © 2007 by Eric Metaxas. All rights reserved.
Printed in the United States of America.
HarperCollins Publishers, 10 East 53rd Street, New York, NY 10022.
HarperCollins Web site: <http://www.harpercollins.com>
FIRST EDITION
ISBN: 978-0-06-117300-4

Hungarian edition © Immanuel Alapítvány 2016

Magyarországon kiadja:
az Immanuel Alapítvány Kiadója: az Immanuel Szószóró
9700 Szombathely, Pf.: 320
Tel.: +36 1 267 1551
www.immanuel.hu
immanuel@immanuel.hu
Felelős kiadó: Géczy Károly
Fordító: Kriszt Éva
Lektor: Kárpáti Zsolt
Műszaki szerkesztő: Horváth Gábor és Marton Róbert

A bibliaidézetek közléséhez Károli Gáspár fordításának revideált változatát használtuk.

A fordítás és a kiadás a kiadó engedélyével történt.

Minden jog fenntartva.

A könyv bármely részének felhasználásához vagy sokszorosításához a kiadó előzetes, írott engedélye szükséges, kivéve a rövid idézeteket.

A könyv a **k-ve** Társaság támogatásával került kiadásra.

ISBN: 978-615-5246-65-4

Nyomdai munkák: Reálszisztéma Dabasi Nyomda Zrt.

Felelős vezető: Vágó Magdolna vezérigazgató

*A huszonegyedik századi Clapham-tagoknak, akikben elválaszthatatlanul
összefonódik az Isten és az embertársaik iránti szenvedély*

TARTALOM

<i>Előszó</i>	ix
<i>Bevezetés</i>	xiii
1. A kis Wilberforce	1
2. Ki a nagyvilágba	17
3. Wilberforce bekerül a parlamentbe	25
4. A Nagy Változás	43
5. Újjonnan kell születnetek	65
6. A második nagy feladat; Az erkölcsök megjobbítása	73
7. A Proklamációs Társaság	85
8. Az első nagy feladat: A rabszolga-kereskedelem eltörlése	95
9. A <i>Zong</i> -incidens	107
10. Abolíció vagy kudarc	119
11. Első menet	131
12. Második menet	143
13. Ama nemes harc	151
14. Mit kellett Wilberforce-nak kiállnia?	159
15. Két szerelem	171
16. Clapham aranykora	185
17. Családi élet Claphamben	199
18. Győzelem!	211
19. Az abolíción túl	221
20. India	231
21. Az abolíció érvényesítése	241
22. Béke és bajok	253
23. Az utolsó csata	271
<i>Epilógus</i>	287
<i>Bibliográfia</i>	291
<i>Köszönet</i>	292

ELŐSZÓ

A történelem színterén csak úgy hemzsegnék a nagy emberek, akiknek a neve eltűnt kollektív emlékezetünkéből. Ilyen sajnálatos sors jutott a hő-sies William Wilberforce-nak is, a nagy emberbarátnak, parlamenti képviselőnek, a némák hangjának, aki az elmúlt század során végzetszerűen az amerikaiak emlékezetének távoli mélyére süllyedt. Wilberforce neve valamikor a szabadság, a hit és az emberség emlékművéként magasodott. Ha Abraham Lincoln és Frederick Douglass felsorolná, milyen forrásokból merített ihletet, listájukon előkelő, ha ugyan nem az első hely jutna Wilberforce-nak. Ma az ő emlékét támasztja fel ez a pompás mű.

Eric Metaxas könyve élő mérföldkőként fog állni, nem is annyira nyilvánvalóan szépséges prózája és Wilberforce életének részletes elbeszélése miatt, hanem azért, mert művészien ragadja meg a szellemi erő, az erkölcsi tisztaság, az emberi gyengeség és az isteni céltudatosság lényegét, amely ott lakozott a tizenharmadik század végén-tizenkilencedik század elején élő emberekben. Bátor férfiak és nők szálltak szembe koruk áramlataival – Wilberforce elsőként az egyenlők között –, hogy eltöröljék a rabszolga-kereskedelem csapását. Stratégiáik, vereségeik és győzelmeik végül „szárnyra keltek, mint sasmadár”, hogy felhívják a figyelmet: a rabszolgaság több, mint „sajátságos intézmény” csupán. Wilberforce úgy vélte, a rabszolgaságban nincs semmi sajátságos. Ő azt tartotta különösnek, hogy a társadalom oly sok kifinomult, látszólag udvarias tagja képes lenyelni a rabszolgaság epéjét, és süket fülekre talál náluk milliók segélykiáltása. Wilberforce szemében a rabszolgaság és egyéb társadalmi bajok olyan erők voltak, amelyek tönkreteszik az életet és annak élhetőségét. Az ő bátorságának és erőfeszítéseinek köszönhetően szólalhatott meg a szabadság harangja milliók számára, és visszhangozhatott a szabadságszomj végig a történelem során.

William Wilberforce bátorsága, buzgósága és tettei, amelyekről ebben az életrajzban olvashatunk, a befejezetlen mű modern emlékeztetőjéül

szolgálnak. Az, hogy ráadásul gyenge egészsége volt, hasonlóképpen emlékeztet bennünket arra, hogy az isteni munka az emberi gyengeség közepette is megvalósulhat. Az ő helyzetét látva muszáj feltennünk a kérdést: mit tehetek én ma?

A világ minden táján (és ez alól sem az Egyesült Államok, sem Nagy-Britannia nem kivétel) rengeteg munka vár még ránk ma is. Afrikában a rabszolgaság még mindig valóság. Az európai rabszolga-kereskedők „mocskos hajói” távoli emlékezetünk szárazdokkjában vesztegelnek, azonban ma is vannak olyanok, akiket megfosztanak létük lényegétől, és távoli, ellenséges helyekre visznek. Ázsiának, Kelet-Európának, Amerikának és a Közel-Keletnek túl sok szegletében virágozik a nők kereskedelme a férfiak aljas vágyainak kielégítésére; ez bevégtelen munka.

A Szentírás bővelkedik az emlékezésre vonatkozó intésekben. A megemlékezésben, a felidézésben, az emlékek ünneplésében erő van. Ez az életrajz lehetővé teszi, hogy két összefüggésben is lássuk Wilberforce életét, és szemtanúi legyünk a továbbra is bekövetkező csodáknak.

Először is, Metaxas könyve kristálytiszta képet tár elénk egy emberről, aki beleszületett a kényelembe, azonban a szenvedők nyomorúságos helyzete megfosztotta attól. Wilberforce látta, hogy az elnyomás nemcsak az elnyomottat, hanem az elnyomót is megváltoztatja. A rendelkezésére álló eszközökkel merészen cselekedett, hogy megváltoztassa a világot. Az emberi történelem ideiglenesen megfeledezhet ugyan erről a merészségről, maga a Menny azonban megbecsülésben és jutalomban részesíti.

Másodszor, Metaxas Wilberforce életéről szóló műve megmutatja nekünk, hogy Isten nem fejezte be teremtő munkáját. Wilberforce-hoz hasonlóan mi is képesek vagyunk jobb világot teremteni, egy olyan „szertetteljes” közösséget, amilyenről Jézus Krisztus és a próféták szóltak.

Wilberforce megszállott igyekezete, hogy véget vessen a rabszolgaságnak, áldásnak bizonyult azok számára, akiket ő soha nem ismert meg. A szeretet vak tettei gyakran megváltó jelleggel bírnak – időnként fájdalmasak, de mindig megváltást hoznak. Wilberforce korai vereségei és törvényhozói pályafutásának kudarcai mind igazolódtak, amikor késői győzelmet aratott az Alsóházban, évekkal azután, hogy benyújtotta első rabszolgaság-ellenes törvényjavaslatát; a szeretet csakugyan

hosszútűrő, ahogyan arra Pál is emlékeztet a késő ókori Korinthus gyermekcipőben járó gyülekezetének írt levelében. Wilberforce valódi rehabilitálása és igazolása nem az Alsóházban, és nem is az élete során valósult meg. Munkájának, fáradozásának legnagyobb áldásai ma is érvényesülnek, amikor szembeszállunk az elnyomással, megkérdőjelezzük a rasszizmust, és végül megteremtünk egy jobb, szeretetteljesebb világot.

A Wilberforce-nak állított legnagyobb intézményes emlékmű a nevét viselő egyetem. Százötvenegy évvel ezelőtt férfiak és nők a faj, osztály és hitvallás határait átlépve egyesítették fejüket és szívüket, hogy létrehozzák Amerika történelmének első fekete magánegyetemét. Nem Londonban, hanem a volt brit gyarmat államaiban áll egy afroamerikai egyetem mint emlékmű a brit parlament egy fehér tagja számára. Elvéthetetlen az irónia.

Az egyetem megalapításakor udvarias társalgás folyt Amerika szalonjaiban és egyetemein az afroamerikaiak alapvető ember voltáról. E társalgás folyamán sokan még ennél is valóságosabbnak találták az elképzelést, hogy az afroamerikaiak képesek tanulni, a társadalmat gazdagítani, és a rájuk erőszakolt szolgátság korlátain túl létezni.

A Wilberforce Egyetem ma tárt karokkal fogadja Amerika legszegényebb és legmúltatlanabb polgárait, és valóra váltja a tanulásról szőtt álmaikat. A Wilberforce diákjainak átlagjövedelme éppen csak meghaladja az országos szegénységi szintet, a diákok azonban a gazdasági és társadalmi kihívások közepette sem adták fel a kiváló eredmények és sikerek iránti szomjukat és éhségüket.

Ohio állam Wilberforce nevű kisvárosában soha nem feledkeznek el Wilberforce hagyatékáról. Minden avatási napon a „Wilberforce Bibliából” olvasnak, melynek margóin nem másnak, mint William Wilberforce-nak a merengései és jegyzetei láthatók eltéveszthetetlenül. Afroamerikaiak, afrokaribiak és afrikaiak ezrei szánták oda testüket, elméjüket és szellemüket az oktatás javításának oltárára. Ennek gyümölcseként számtalan orvos, pedagógus, ügyvéd, felszabadult afrikai nemzetek elnöke, kongresszusi képviselő és egyházi vezető szerzett már diplomát a Wilberforce Egyetemen, és dolgozik azon ma is, hogy a világ jobb hely legyen. Több, mint ironikus, hogy azon kevés helyek egyikén, ahol még mindig emlékeznek a nevére, továbbra is csodák történnek minden nap.

A „nehogy elfeledjük” helyénvaló intésnek tűnik a jelenkorra nézve, a változás forgószelében. Ahogy a világ elismeréssel adózik Wilberforce-nak, az ő művének és Megváltójának, ne essünk bele a feledékenység korábbi vermeibe!

Floyd Flake

*A Wilberforce Egyetem rektora, volt kongresszusi képviselő (New York állam),
a Practical Virtues és The Way of the Bootstrapper c. könyvek szerzője*

BEVEZETÉS

Gyakran hallunk olyanokról, akiknek „nincs szükségük bemutatásra”, de ha valakinek valaha szüksége volt rá, legalábbis napjainkban, az William Wilberforce. Furcsa irónia, hogy egy olyan emberről beszélünk, aki megváltoztatta a világot, úgyhogy ha valakinek nem lenne szabad, hogy szüksége legyen bemutatásra – ha valakinek a neve, és amit elért, közszájon kellene, hogy forogjon – az Wilberforce.

Meglepően egyszerű dolog történt: William Wilberforce saját sikerének boldog áldozata lett. Olyan volt, mint az, aki a lehetetlent leküzdve megtalálja az ellenszert egy szörnyű betegségre, amely a világ minden táján tombol, az ellenszer pedig olyan elsőprő sikerrel bír, hogy teljes mértékben leküzdí a betegséget. Senki nem szenved többé ettől a bajtól – és egy-két nemzedéknyi idő múlva már senki nem is emlékszik rá, hogy az valaha létezett.

Amit Wilberforce kiirtani próbált, annak a gyökerei azóta növekedtek, hogy ember először járni kezdett ezen a bolygón, és ha valódi gyökerek lettek volna, egészen a föld olvadt magjáig nyúltak volna. Olyan mélyre hatoltak, és annyira szétterjedtek, hogy a legtöbben úgy vélték, ezek tartják össze a bolygót.

Wilberforce és kis csapata olyan ellenállással került szembe, amit mi modern témákban el sem tudunk képzelni. Mindenképpen példa nélküli volt, hogy bárki megpróbáljon szinte saját erejéből, és némi befolyással valami olyan hatalmasat, tömörít és mélyen gyökerezőt felbillenteni, mint egy hegylanc. Onnan, ahol mi állunk ma – és Wilberforce miatt – a rabszolgaság vége elkerülhetetlennek tűnik, és lehetetlen, hogy ne vegyük azt többé-kevésbé természetesnek. De éppen az ő teljesítményének elképesztő csodája, hogy ami kora embereinek szemében lehetetlennek és elképzelhetetlennek tűnt, nekünk ma elkerülhetetlennek látszik.

Alig akad ma olyan lélek, akit ne borzasztana el, ne sértene az emberi rabszolgaság pusztá gondolata is. Erkölcsi méltatlankodás forrong ben-

nünk, el sem tudjuk képzelni, hogyan létezhetett valaha olyan ember, vagy kultúra, amelyik elfogadta. Abban a világban azonban, amelybe Wilberforce beleszületett, ennek az ellenkezője volt igaz. A rabszolgaság ugyanolyan elfogadott volt, mint a születés, a házasság vagy a halál, és annyira beleszövődött az emberi történelem szőnyegébe, hogy a szálaít még látni is alig lehetett, nemhogy kihúzatni. Ötezer éven át a bolygónk minden pontján elképzelhetetlen volt az emberi civilizáció rabszolgaság nélkül.

Akkoriban annyira szóba sem jöhetett az, hogy véget vessenek a rabszolgaságnak, hogy Wilberforce és az abolicionisták nyilvánosan meg sem említhették. Így aztán a rabszolga-kereskedelem – emberi lények adása és bevétele – megszüntetésének szűkebb gondolatára összpontosítottak, de az emancipációról, a rabszolgák felszabadításáról szólni sem mertek. Titkuk, dédelgetett reményük az volt, hogy ha a rabszolga-kereskedelmet sikerül eltörölni, akkor lehetségessé válik a továbblépés a felszabadítás felé. Először azonban a rabszolga-kereskedelem eltörléséért kellett harcolniuk; és ez a kegyetlen, szívszorító küzdelem húsz évbe telt.

Ennek a csatának a megnyerése 1807-ben az a magasztos siker természetesen, amelyről eszünkbe kell, hogy jusson Wilberforce; ennek kétszázadik évfordulóját ünnepeltük nemrég, és ebből az alkalomból született egy film, több dokumentumfilm, és az a könyv is, amelyet a kedves olvasó most a kezében tart. Ha bármit kiemelhetnénk, mint Wilberforce egyedüli sikerét, az ez az 1807-es győzelem. Ez követte ki az utat minden más előtt, ez ösztönözte a világ más nemzeteit, hogy kövessék a példát, és ez nyitott ajtót a felszabadítás előtt, amely bámulatos módon Wilberforce halála előtt három nappal következett be 1833-ban. Halálos ágyán kapta meg az életcéljának beteljesedéséről szóló dicsőséges hírt.

Wilberforce volt kora egyik legzseniálisabb, legszellemesebb, legjobb kapcsolatokkal bíró és általánosan tehetséges embere, akiből akár Nagy-Britannia miniszterelnöke is lehetett volna, ha – egy történész szavaival élve – „jobban kedveli a pártot az emberiségénél”. Sikerei azonban messze felülmúlnak bármilyen pusztán politikai győzelmet. Wilberforce-ot úgy képzelhetjük el, mint aki egyfajta fordulópontként szolgál a történelem közepén: áthúzta a világot egy sarkon túlra, és már vissza sem tudunk pillantani oda, ahonnan jöttünk.

Wilberforce látta azt, amit a világ nagy része nem volt képes meglátni: többek között, hogy milyen groteszk igazságtalanság az, ha az egyik ember tulajdonaként kezeli a másikat. Mintha a semmiből bukkanna fel; meg nem született emberek milliárdjainak hangján – az Önök és az én hangomon – rikoltja oda kortársainak, hogy alvajárnak a pokolban, fel kell ébredniük, meglátniuk, amit ő lát, és tudni, amit ő tud – és amit Önök és én is tudunk ma –: hogy az emberek millióinak általánosan elterjedt, intézményesített, elképzelhetetlenül kegyetlen bántalmazása gonosz, és a lehető leggyorsabban le kell állítani – bármi áron.

De hogyan lehetséges, hogy az emberiség olyan sokáig eltúrte, ami a mi szemünkben olyan nyilvánvalóan túrhetetlen? És miért van az, hogy csak a Wilberforce által vezetett kicsiny csapat látta meg hirtelen, mekkora igazságtalanság ez? Miért tudott Wilberforce egy erkölcsileg vak világban néhány társával együtt hirtelen szemeket növesztetni és meglátni ezt? A tizennyolcadik század végi abolitionisták olyanok, mint a horrorfilmekben azok a szereplők, akik látták „a szörnyet”, és mindenkinnek megpróbálják elmondani, de senki nem hisz nekik.

Ahhoz, hogy felfogjuk, milyen hatalmas dolgot vitt véghez Wilberforce, meg kell látnunk, hogy a „betegség”, amit ő örökre eltörölt, valójában nem a rabszolga-kereskedelem volt, sem a rabszolgaság. Ma is létezik rabszolgaság a világon, olyan mértékben, amelyet elképzelni is alig tudunk. Wilberforce valami olyat törölt el, ami még a rabszolgaságnál is rosszabb volt, ami még alapvetőbb volt, és onnan, ahol mi ma állunk, látni is alig lehet: azt a gondolkodásmódot törölte el, amely elfogadhatóvá tette a rabszolgaságot, és hagyta, hogy évezredek át életben maradjon és virágozzon. Elpusztított egy egész világnézetet, amely a történelem kezdetétől fogva uralkodott, majd egy másik világnézettel helyettesítette. A régi látásmódhoz hozzátartozott az az elgondolás, hogy a rabszolgaság gonoszsága valójában jó. Wilberforce meggyilkolta ezt a régi látásmódot, és ezzel együtt meghalt az elgondolás is, hogy a rabszolgaság jó. Bár imitt-amott létezik még rabszolgaság, az elgondolás, miszerint a rabszolgaság jó, már halott. Nem létezik az a gondolat, hogy a rabszolgaság szétválaszthatatlanul beleivódott az emberi civilizációba, része a dolgok szükséges menetének, gazdaságilag szükséges és erkölcsileg megvédhető, mivel már nincs sehol az a gondolkodásmód, amely támogatta.

Wilberforce az európai civilizációnak nemcsak a rabszolgaságról alkotott nézetét forgatta fel, hanem szinte mindenről, ami az ember hatókörébe tartozik; ezért van az, hogy szinte lehetetlen méltányolni művének teljességét: egy alapvető, fontos váltást vitt véghez az emberi lelkiismeretben.

A maga alázatos módján Wilberforce bizonygatta volna elsőként, hogy neki nem sok köze volt az egészhez. Az igazság az, hogy 1785-ben, huszonhat éves korában, a politikai karrierje csúcán, valami mélységes és drámai dolog történt az életében. Ő úgy mondaná, hogy szinte akarata ellenére Isten felnyitotta a szemét, és mutatott neki egy másik világot. Wilberforce valamiképpen megpillantotta Isten valóságát – azt, amit Jézus a Menny Királyságának nevezett. Olyan dolgokat látott meg, amelyeket addig soha, amelyeket mi ma meglehetősen természetesnek veszünk, amelyek azonban oly távol álltak az ő világától, mint a rabszolgaság a miénktől. Olyan dolgokat látott, amelyek Isten valóságában léteztek, az emberi valóságban azonban nyomuk sem volt. Meglátta az elgondolást, hogy a férfiakat és nőket egyenlőknek teremtette Isten, a maga képmására, és ezért szentek. Meglátta, hogy minden ember testvér, éppen ezért mindnyájan őrzői vagyunk a testvéreinknek. Meglátta, hogy úgy kell szeretnünk felebarátainkat, mint önmagunkat, és úgy kell cselekednünk másokkal, ahogyan szeretnénk, hogy velünk cselekedjenek.

Ezek a gondolatok alkotják a keresztény evangélium lényegét, és már legalább tizenhét százada jelen voltak, mire Wilberforce szembeállkozott velük. Szerzetesek és misszionáriusok ismerték ezeket, és a maguk korlátozott hatókörén belül meg is élték. Nem volt azonban olyan társadalom, amely társadalomként szívére vette volna ezeket a gondolatokat úgy, ahogyan Nagy-Britannia később megtette. Ezt a maradandó változást vitte véghez Wilberforce.

Politikai szereplőként egyedülálló helyzetben volt ahhoz, hogy ezeket a gondolatokat összekösse magával a társadalommal, a közzsférával, a közzsféra pedig a történelem során most először képes volt befogadni ezeket. Így talán elmondhatjuk Wilberforce-ról, hogy ő eskette össze a hitet a kultúrával. Hirtelen beléptünk egy olyan világba, amelyben soha többé nem fogjuk megkérdezni, hogy nekünk társadalomként feladatunk-e segíteni a szegényeken és szenvedőkön. Csak a mikéntjével, a részleteivel kapcsolatban zajlik a csűrés-csavarás – például, hogy köz-

pénzekből finanszírozzuk-e, vagy magánpénzből. De soha többé nem tesszük fel azt a kérdést, hogy nekünk, mint társadalomnak, feladatunk-e segíteni a kevésbé szerencséseken. Ez már eldőlt. Ma ezt úgy nevezzük, hogy „társadalmi lelkiismeret”, és el sem tudunk képzelni modern, civilizált társadalmat e nélkül.

Amint ez a gondolat rászabadult a világra, a világ megváltozott. Nemsokára teljesen eltörölték a rabszolgaságot és a rabszolga-kereskedelmet, de sok kisebb társadalmi rosszat is. A történelem folyamán először minden lehetséges társadalmi ügy kapcsán csoportok jöttek létre. Wilberforce első „nagy célkitűzése” a rabszolga-kereskedelem eltörlése, második „nagy célkitűzése” azonban, mondhatnánk, minden kisebb társadalmi rossz megszüntetése volt. A gyermekmunka és a gyári állapotok, az árvák és özvegyek, a foglyok és a betegek kérdése – hirtelen mind szószólókra talált olyan embereknel, akik segíteni akartak a maguknál szerencsétlenebbeken. A legtöbb ilyen társadalmi megmozdulás középpontjában ott állt a Clapham-kör, a London közelében élő, hasonló gondolkodású, jó tetteket eltervező lelkek nem hivatalos, de befolyásos közössége, Clapham középpontjában pedig maga Wilberforce volt. Egy ponton hivatalosan hatvankilenc különböző, különféle társadalmi reformok mellett elkötelezett csoporttal állt kapcsolatban.

Mindent összevetve nehéz lenne megkerülni a tényt, hogy William Wilberforce egész egyszerűen a világtörténelem legnagyobb társadalmi reformere volt. Az a világ, amelybe 1759-ben beleszületett, és az, amelyikből 1833-ban eltávozott, annyira különbözött egymástól, mint az ólom és az arany. Wilberforce elnökölt egy olyan társadalmi földrengés fölött, amely átrendezte a földrészeket, és amelynek hatását csak most kezdjük igazán értékelni.

Ő nem is láthatta előre, hogy a tűz, amelyet Angliában meggyújt, átszökik az Atlanti-óceánon, és villámgyorsan végigsöpör Amerikán – mélyreható, maradandó változást munkálva abban a nemzetben. El tudnánk képzelni Amerikát a számtalan szervezet nélkül, amelyek mindegyike valamilyen társadalmi igazságtalanság megjobbítására kötelezte el magát? Amerika lenne egy ilyen Amerika? Talán nem szívesen tulajdonítanánk Wilberforce-nak Amerika feltalálását, de azt okkal mondhatjuk, hogy az az Amerika, amelyet mi ma ismerünk, nem létezne Wilberforce nélkül.

Wilberforce és Clapham erőfeszítéseinek köszönhetően a társadalmi „megjobbítás” a viktoriánus korra olyan divatossá vált, hogy a jótét lelkek és a karitatív munka megvetés tárgyává lettek, és ez azóta is így van. Egyszerűen elfelejtettük, hogy a tizennyolcadik században, Wilberforce és Clapham előtt a szegényeknek és szenvedőknek szinte egyáltalán nem volt szószólójuk sem a magán-, sem a közzsférában. Mi néha már-már megszállottan foglalkozunk a társadalom lelkiismeretével, el sem tudjuk képzelni a világot nélküle, sem olyan társadalmat, amely a szegények és mások szenvedését „Isten akaratának” tekinti. Még ahol létezik is ez a nézet, mint a keleti, karmikus világnézet által formált társadalmakban és kultúrákban, mi nem vagyunk hajlandóak elhinni. Fennhézva ragaszkodunk ahhoz, hogy a bolygón mindenki úgy gondolkozzon a társadalomnak a szerencsétlenek iránti kötelezettségéről, mint ahogy mi, de nem ezt teszik.

Nem volt politikus, aki hitét az egész emberiség érdekében nagyobb eredménnyel használta volna, éppen ezért a maga korában Wilberforce sokkal inkább erkölcsi, mint politikai hős volt. A mi időnkben talán Alekszandr Szolzsenyicin és Nelson Mandela áll legközelebb ahhoz, amilyenek Wilberforce tűnhetett azoknak a tizenkilencedik századi embereknek a szemében, akiknek az emlékezetében még élénken élt az, amit ő véghezvitt.

Thomas Jefferson és Abraham Lincoln ösztönző példának tekintették. Lincoln azt mondta, minden iskolásfiú ismeri Wilberforce nevét, és azt, amit tett. Frederick Douglass úgy áradozott, hogy Wilberforce „hite és kitartó, állhatatos lelkesedése megolvasztotta a brit szíveket a rabszolgák iránti együttérzésre, és a kormány erős karját rábírta, hogy irgalmasan véget vessen ennek a köteléknek.”

Dicséretet zengtek róla olyan költők és írók, mint Harriet Beecher Stowe és George Eliot, valamint Henry David Thoreau és John Greenleaf Whittier. Byron „Afrika erkölcsi Washingtonjának” nevezte.

Samuel Morse amerikai művész és feltaláló azt mondta róla: Wilberforce „egész lelke arra hajlik, hogy jót tegyen embertársaival. Idejéből egyetlen pillanatot sem veszteget. Folyton valamilyen jótékony célon töri a fejét, és nemcsak eltervezi, hanem véghez is viszi... Ó, bárcsak több ilyen ember lenne a világon, mint Mr. Wilberforce! Akkor nem ömlött volna ki annyi embervér néhány gonosz, érdektől hajtott

ember rosszindulatának és bosszúvágyának kielégítésére.” Az amerikai abolícionista, William Lloyd Garrison ennél is tovább ment. Azt mondta Wilberforce-ról:

„Hangja ezüstösen csengett, arcán jóságos, megnyerő mosoly ült, szeméből sugárzott az intelligencia. Folyékonyan, bár szerényen társalgott; előadásmódja figyelemreméltóan elegáns és pontos volt; óvatosan vont le következtetéseket; kikérdezésben kutató volt; a bizonyítékok mérlegelésében ügyes. Modorában a méltóság egyszerűséggel párosult, a gyermeki kellem pedig vonzó kedvességgel. Milyen tökéletes összhangban állnak a jellem ezen nagyszerű elemei egyetlen emberben, hogy ötvöződik benne a galambszelídség és a bámulatos energia, a mély-séges alázat és a kalandos merészség!... Mindezek keveredtek Wilberforce lelkében.”

Egy olasz nemes, aki későbbi éveiben találkozott Wilberforce-szal, így írt: „Amikor Mr. Wilberforce keresztülvág a tömegben a parlament nyitónapján, mindenki úgy tekint erre az apró, kortól hajlott öregemberre, mint szent ereklyére, mint az emberiség Washingtonjára.”

Mi ma elsápadunk egy ilyen dicshimnusz hallatán, mert a mi korunk mélységesen gyanakvó a nagysággal szemben. Watergate csapórácsként zuhant ránk, örökre elvágott mindentől, ami akár csak meg is közelíti az ilyen hős-imádatot, különösen politikai szereplők esetében. Queeg kapitány bizonyosságával lessük állandóan a kukacot az almában, a szteroidot a futókban vagy bokszolóknak. És minden boldog életrajzi adat mögött felsejlik előttünk Weems tiszteletes alakja, a meggyfákról és – mi másról! – az igazmondásról szóló kegyes füllentéseivel együtt.

Ha bárki valaha képes lenne helyreállítani azt a képességünket, hogy meglássuk az egyszerű jóságot, az Wilberforce. Ha nem tudunk megélni egy olyan embert, aki a szó szoros értelmében „szabadságot hozott az elnyomottaknak”, és ráhagyta a világra ezt a társadalmi lelkiismeretnek nevezett végtelen átformáló erőt, akkor kit éljenezhetünk valaha? Különösen, ha tudjuk, hogy róla inkább megfélemeztek, mint hogy emlékezzenek rá, és ő maga lett volna az első, aki leszólta volna sikereit – ahogyan naplójából és leveleiből kiderül: úgy ment a sírba, hogy őszintén és mélységesen sajnálta, hogy nem tett sokkal többet.

A rabszolgaság eltörléséért vívott csata sűrűjében az egyik elszánt ellenfél, Lord Melbourne felháborodott, hogy Wilberforce a rabszolgasággal és az emberi egyenlőséggel kapcsolatos keresztény értékeit rámeri kényszeríteni a brit társadalomra. „Szépen vagyunk – dörögte a híres szavakat –, amikor már azt is megengedjük, hogy a vallásunk behatoljon a közéletbe.” Kőbe vésett ostobaságáért örökre visszhangzik fölötte a történelmi ítélet gúnykacaja, kifütyülése, megvető prűszkölése – ahogyan annak lennie kell.

De végül is csakugyan szépen vagyunk. És milyen nagy öröm, hogy egy ember elvezetett minket ide, ehhez az arany kapuhoz, át a hegyeken egy olyan világba, amelyről azt sem tudtuk, hogy létezik!

Eric Metaxas

New York
2006 szeptember

A KIS WILBERFORCE

„...ha a kegyelem műve, nem vállalhat kudarcot.”

William Wilberforce 1759. augusztus 24-én született egy tehetős kereskedőcsalád gyermekeként Hull városában. A Hull folyóra néző, impozáns, vöröstéglás Jakab-korabeli ház, ahol született, a város főutcáján helyezkedett el. A Hull a jóval nagyobb Humber folyóba ömlött, ez pedig kelet felé folyt, az Északi-tengerbe.

A Wilberforce-család büszkén vezette vissza yorkshire-i vonalát a tizenkettedik századig, II. Henrik uralkodásáig. A *Burke's Peerage* azon kevés családok közé sorolja őket, amelyeket vissza lehet vezetni 1066 folyójának és a szász időknek a túlsó partjára. Akkoriban, és még évszázadokon át, egészen Wilberforce századáig a családi név Wilberfoss volt. Ezt Wilberforce nagyapja változtatta meg, aki „erőtéljes”^{*} egyéniség lehetett, ezt mutatja az is, hogy hajlamos volt megváltoztatni bármit, ami nem nyerte el a tetszését. Valószínűsíthető, hogy nem rajongott a „foss” végződésért, amely „hűbérest” vagy az íreknél „szolgát” jelentett. Ez nem felelt meg egy vagyonra és hatalomra törő politikusnak. Így lett Wilberforce a neve.

*A „force” szó erőt jelent.

Kisfiúként Wilberforce a ház ablakából láthatta a folyót, és nézhet-e, ahogy a nagy vitorlás hajókról kirakodják az amerikai dohányt, a norvég faanyagot és porosz vasat, majd megrakják őket helyi árukkal, és aztán elvitorláznak, végig a Hull folyón, végig a Humberen, ki a világi óceánjaira. Wilberforce élete során Hull fontos bálnavadász-kikötő lett, vadászidényben előntötte a kifogott cetek bűze. Történetünk szempontjából azonban nem a hulli kikötőbe beérkező, vagy onnan távozó rakományok a legfontosabbak, hanem éppen azok, amelyek nem érkeztek ide. Jóllehet Hull Anglia negyedik legnagyobb kikötője volt, ez volt az egyedüli, amely nem vett részt a rabszolga-kereskedelemben. Ez a szerencsés részlet tette lehetővé, hogy Wilberforce évekkel később megmaradhasson politikai hivatalában. Ha egy gazdaságilag a rabszolga-kereskedelemtől függő város, például Boston vagy Liverpool képviselője lett volna, nem sokáig úszhatta volna meg, hogy az abolícionista mozgalom élére állt.

Bár a Wilberforce-család már két évszázada Angliának ezen a részén kereskedett, csak a tizennyolcadik században nőtt meg jelentősen a vagyonuk. Ezt a növekedést nagyrészt William nagyapjának köszönheték, akit szintén Williamnek hívtak. (A Wilberfoss nevet Wilberforce-ra változtatta ugyan, de a William névhez nem nyúlt – ez „derék védelmezőt” jelent.) Wilberforce nagyapja, aki 1690-ben született, nagyon sikeresnek bizonyult a balti kereskedelemben, és jelentős ingatlanvagyonot örökölt anyjától, a Davye-család örökösnejétől. Ez a William Wilberforce, akit kétszer választottak Hull polgármesterévé, és attól kezdve Wilberforce „tanácsosnak” hívtak, lett a család pátriárkája.

A városatya második fia, Robert, feleségül vette William anyját, Elizabeth Birdöt, és belépett a családi üzletbe Hullban, 1755-ben társigazgató lett. A tanácsos elsőszülött fia, William, kiszállt a családi vállalkozásból, amikor elvette Hannah Thorntont, és Londonba költözött, ahol a lány apja a Bank of England igazgatója és parlamenti képviselő volt. Váratlan események sorozatát követően ez a házaspár nemsokára nagyobb befolyással bírt az ifjú William életében, mint a saját szülei.

William Wilberforce minden beszámoló szerint pompás kis fiúcska volt, egy igazi, csillogó szemű kis angyal. 1833-ban bekövetkezett halá-

lakor középső fiai, Samuel és Robert, ötkötetes életrajzot kezdtek írni apjukról, ezt végül 1838-ban adták ki. Ők azt írják, hogy „mások iránti szokatlan figyelmesség jellemezte gyermekkorát”, és ők persze egész életükben beszélhettek sokakkal, akik ismerték apjukat kisgyermekként. Nekünk csupán egyetlen első kézből származó beszámoló áll rendelkezésünkre erről az időszakról, egy vendég részéről, aki valamikor az 1760-as évek elején látogatott hozzájuk: „Soha nem felejttem el, hogy jött be lopva betegszobámba, levéve cipőjét, nehogy felzavarjon, és szorongó arccal kukkantott a függöny mögé, hogy lássa, jobban vagyok-e.” Valóban, a kora gyermekkorára emlékezők mind azt mondják, hogy „rendkívül szeretetteljes vérmérséklettel” rendelkezett.

Amit későbbi éveiről tudunk, az tökéletesen alátámasztani látszik ezt a képet. Már kicsi gyermekként is gyenge alkata és rossz szeme volt, mint ahogyan egész életében. Wilberforce gyakran mondogatta, hogy kevésbé „modern” időkben nem is lett volna esélye életben maradni. Betegessége és rövidlátása ellenére úgy tűnik, kezdettől fogva rabul ejtett mindenkit, aki megismerte. A legtöbben találkoztunk már ilyen gyermekkel, akinek átható ártatlansága és ragyogása felüldíti a felnőttek lelkét. Ilyen lehetett a kis Wilberforce is – az a fajta kisfiú, aki még a legeltompultabb embergyűlöelőben is azt a gondolatot ébresztette, hogy talán mégsem teljesen reménytelenül helyrehozhatatlan a kétlábúak egészen összetört faja, amelyhez ő is tartozik.

1766-ban, hétéves korában Williamet beírták a hulli iskolába, a hova Andrew Marvell költő is járt kisfiúként az előző évszázadban. Wilberforce-ról azt mondták, egész életében apró termetű volt; sosem nőtt magasabbra százhatvan centinél, és olyan vékony, kisfiús alkata volt, hogy felnőttként egyik betegsége alatt mindössze harmincöt kilót nyomott. Képzelnék, milyen aprócska lehetett hétévesen!

Időnként meglátogatta nagyapját, aki hét mérfölddel arrébb költözött, a Humber folyó partján fekvő idilli Ferribly falucskába. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a Wilberforce tanácsoshoz hasonló férfiak igazán soha nem vonulnak vissza. Sőt, ez a nagyapa volt az, aki kemény kézzel elintézte, hogy egy bizonyos Joseph Milner kerüljön a hulli iskolába új és nagyon fiatal igazgatóként, huszonhárom évesen, éppen akkor, amikor a kis Wilberforce megkezdte tanulmányait. Az idős ember ezt a hatalmi játszmát Hull városa és társasága többi tagjának

ellenvetései ellenére vitte keresztül. A ravasz öreg városatya azonban nem hagyta, hogy a csekély hétmérföldes távolság csorbítsa jelentős, nehezen megszerzett hatalmát a város fölött, amelyet már két György királlyal korábban is ő vezetett. Nem tudhatjuk, miért akarta Milnert beiktatni ebbe a pozícióba, de a beavatkozása hamarosan akaratlan, ironikus eredménnyel járt, ahogyan látni fogjuk.

Az új iskolaigazgató egy szerény leedszi takács fia volt. Milner azonban hátrahagyta a családi szövőszék igénytelen egyszerűségét, hogy Cambridge-be menjen, ahol kitűnt azzal, hogy elnyerte a kancellári érmet. Cambridge-et követően Milner a yorkshire-i Thorpachban lett kurátor és iskolaigazgató-helyettes, itt akadt meg rajta az idős tanácsos ravasz szeme.

Josephet elkísérte tizenhét éves öccse, Isaac is, egy bárdolatlan, óriási alak, aki ideiglenes segédtanítóként szolgált, akinek cambridge-i sikerei azonban néhány év múlva messze túlmutattak bátyja sikerein. Valójában erről az esetlen óriásról kiderült, hogy a bolygó egyik legzseniálisabb elméje lakozik benne. Három évtizeddel alantas munkája után, mint a hulli iskola ideiglenes segédtanítója, a világ leghíresebb akadémiai székét foglalta el, a cambridge-i Egyetemen a matematika Lucas-professzori székét, amelyben Isaac Newton is ült korábban, később pedig Paul Dirac és – e könyv írásakor – Stephen Hawking. Isaac Milner a Queen's College elnöke és az egyetem alkancellárja lett, és a Royal Society tagjává is megválasztották – még egyetemi hallgatóként.

Mielőtt bátyja a segítségére sietett, hogy Hullban taníthasson, Isaac, a nagy behemót, duzzogó alak morcosan ült apja szövőszékénél, és titokban Tacitust olvasgatott. Hirtelen rámosolygott a szerencse. Egyrészt a hulli tanteremben nem volt gyapjúszag, másrészt nem kapott szidalmakat vagy pofonokat azért, ha Tacitust olvasott.

Ennek az ifjabb Milnernek a dolga lett, hogy a kicsi gyermekek tanításánál segédkezzen, akik közül az egyik legkisebb egy William Wilberforce nevű figyelemreméltó kis kópé volt. Évtizedekkel később, amikor Wilberforce rendkívüli hangja miatt híres lett a londoni társaságban mint énekes és szónok, Milner büszkén idézte fel, hogy apró kisiskolásként is „olyan figyelemreméltó ékesszólással rendelkezett, hogy felültettük az asztal tetejére, és hangosan olvastattunk vele, példaként a többi fiú számára.”

William Wilberforce szülei négy gyermeke közül a harmadik volt, és az egyetlen fiú. Nyolcéves volt, amikor legidősebb nővére, Elizabeth meghalt. A tizennégy éves lány egy előkelő bentlakásos iskolában tanult Londonban. Röviddel az ő halála után Wilberforce anyja megszülte negyedik gyermekét, egy újabb kislányt. Néhány hónappal később azonban hirtelen meghalt a férje, negyven éves korában. Néhány hónapra rá Wilberforce édesanyja súlyos lázzal esett ágynak, ezért megszületett a döntés, hogy Wilberforce – akit akkor „Billynek” hívtak – költözzön William nagybátyjához és Hannah néniéhez Wimbledonba.

Képzeltetik, hogyan érinthette ezt az okos, érzékeny kisfiút, hogy a szülei elveszítik drága lányukat – majd ő elveszíti az édesapját. Az, hogy ráadásul még az édesanyja is lebetegedett, lesújthatta. Nehéz lehetett, hogy elküldték az anyjától és mindattól, amit addig ismert, hogy egy ismeretlen nagynénivel és nagybácsival éljen vidéki villájukban, a messzi Wimbledonban.

Wilberforce mindenesetre Wimbledonba került. Új gyámjai elképesztően gazdagok voltak. William nagybácsi sógora John Thornton volt, Anglia egyik leggazdagabb embere. Lauriston House nevű wimbledoni otthonukon kívül volt egy mesés házuk London St. James's kerületében. Wilberforce tízéves volt ekkor, és a Putney iskolába írárták, amely Wilberforce emlékei szerint nem volt különösebben előkelő. „Mr. Chalmers, a tanár – emlékezett vissza – skót volt, mint ahogy a segédje is, akinek vörös szakállát soha nem felejttem el – minthogy egy hónapban egyszer, ha borotválkozott.” Az általában igen nyájas Wilberforce sok évvel később is borzongva mondta Mr. Chalmer segédjéről, hogy „piszkos, kellemetlen ember”. „Ma is emlékszem – írta –, milyen utálatos ételt adtak elénk, émelygés nélkül nem tudtam megenni.” Felmerül bennünk a kérdés, hogy vajon az egész életén át tartó gyomor-bántalmait nem ezek az évek súlyosbították, vagy akár váltották-e ki. Ami pedig az oktatás minőségét illeti, már nem a Milner-fivérek terawattos zsenialitásának fényében sütkérezett. Wilberforce azt mondta, hogy Putney-ban „mindenre tanították, ugyanakkor semmire sem”.

Ha új iskoláját nem is kedvelte Wilberforce, nagynénjét és nagybátyját, akiket a szünetekben látogatott, hamar megszerette. Ők pedig

egyenesen beleszerettek a rendkívüli kisleányba, aki csak úgy az ölkébe pottyant. „Nem volt gyermekük – írta Wilberforce –, úgy volt, hogy én leszek az örökösük... Úgy szerettem [őket], mintha a szüleim lettek volna.” A legfőbb hatás, amit ők ketten gyakoroltak rá, kétségkívül szellemi volt.

Itt egészen más társaságban forgolódott a kisleány, mint amelyet Hullban megismert. Hull a színház és kártyapartik vidám, zajongó világa volt – csupán London előzte meg a világi szórakozások tekintetében –, bármi mélyebb, „lelki” eledel tekintetében azonban üres volt az éléskamra. Wilberforce anyja és apja, gazdag és divatos barátaikhoz hasonlóan nem biztattak önvizsgálatra, vagy az élet értelméről folytatott töprengésre. A kártyapartikon nem ilyesmiről csevegtek az emberek. A „lelki élet” a bérelt templompadra korlátozódott. Az ember eljárt templomba, állt, letérdelt vagy éppen leült, amikor kellett, és megtette, amit elvártak tőle, ha azonban valaki megkaparta ezt a fényesen lakkozott felszínt, jócskán átlépte ennek a társaságnak a határait, rosszálló pillantásokat, sugdosást és bizonyos száműzetést váltott ki. Wilberforce kezdetől fogva ugyanannyira komoly is volt, mint amennyire bájos és mókakedvelő; érzékeny, intellektuális természete pedig itt Wimbledonban kapott először valami sokkal élvezetesebbet a finomkodó, külsőségekre összpontosító anglikanizmus híg zabkásájánál és gyenge teájánál.

Azért volt ez így, mert Wilberforce nagynénje és nagybátyja – anyja és nagyapja tudtán kívül – az akkori angliai szellemi reneszánsz epicentrumában helyezkedtek el. Szoros barátságban álltak a tizenharmadik század egyik legnagyobb alakjával. George Whitefield volt az egyik fő emberi erő a Nagy Ébredésnek nevezett társadalmi földrengés mögött, amely nemcsak Angliát, de az Atlanti-óceán túlsó partján fekvő tizenhárom gyarmatot is átformálta. A nagybácsiék közeli kapcsolatban álltak John Newtonnal is, azzal a jelentőségteljes személlyel, akit a világ nagy része ma úgy ismer, mint volt rabszolgahajó-kapitányt, az „Amazing Grace” (Az Úr irgalma végtelen) című dal szerzőjét. A kis Wilberforce tőle hallhatott először a rabszolgaságról. Ez a két kapcsolat, és még sok más is, Wilberforce nagynénjének féltetvéreire, John Thorntonra vezethető vissza, aki nemcsak hihetetlenül gazdag volt, hanem a pénzügyminiszter szerint „nagyra becsült, sokra tartott személy, nem ismertem nála befolyásosabb embert a városban”. Thornton komoly hitre jutott

Whitefield vándorprédikálása nyomán, 1754 körül. Attól kezdve nem annyira vagyonosságáról, hanem inkább nagylelkűségéről ismerték; a szegények és szenvedők megsegítésére irányuló erőfeszítések közül jó néhányat támogatott anyagilag.

Érdemes egy pillanatra kitérni George Whitefieldre és a keresztény hit állapotára a tizennyolcadik századi Angliában. A puritánok és az előző század vallási háborúi óta Anglia kimondottan hátat fordított a komoly keresztény hit bármiféle kifejeződésének. Minthogy annyi megosztottsághoz és erőszakhoz vezetett, a vallás eddigre teljesen háttérbe szorult. A tizennyolcadik század közepe táján az angol egyházak jóformán elhagyták a hithű, történelmi kereszténységet, és egyfajta langymeleg erkölcsösséget hirdettek, amely, úgy tűnik, *summum bonum*-ként mutatta be az udvariasságot és a fennálló rend megőrzését. Így aztán érthető, hogy az emberek egyre kevésbé keresték az egyháznál a végső választ a kérdéseikre, az országot pedig belepte a reménytelen, brutálisan babonás spiritualitás köde. Mint mindig, ezúttal is a szegények szenvedtek leginkább ettől a Nagy-Britannia vallási légkörében végbement változástól.

Az 1730-as években azonban érkezett három fiatalember az Oxfordi Egyetemre; ők hamarosan drámai változást hoztak a dolgok menetébe. John Wesley és öccse, Charles, kettő volt a háromból. Alkottak egy kis Szent Klub nevű csoportot, ahol buzgón és feltűnően imádkoztak. Rövidesen „methodistáknak” (módszereseknek) kezdték őket gúnyolni, mert a többi diák úgy vélte, időbeosztásuk tekintetében túlságosan „módszeresek”. Nemsokára megérkezett az Oxfordra George Whitefield, a trió harmadik tagja, és csatlakozott hozzájuk.

Néhány évvel később meglepő dolog történt. A trió összes fontoskodó tanítása és görcsös erőfeszítése, hogy „szent” és „erkölcsös” legyen, elolvadt, amikor Whitefield messze ható felismerésre jutott. Meglátta, hogy a Biblia nem azt tanítja, keményebben kell igyekeznünk azon, hogy tökéletessé és szentté váljunk, hanem azt, hogy inkább Isten irgalmára kell hagyatkoznunk. Nem az erkölcsi tökéletesség a megoldás: Jézus a megoldás. Jézus erkölcsileg tökéletes volt, és nem nekünk kell megmenteni magunkat – őt kell kérnünk, hogy mentsen meg.

Ez a teológiai hátraarc, amely cseppet sem volt jelentéktelenebb az elektromosság vagy az atommaghasadás felfedezésénél, egy forradalom

kezdetét jelentette. Amikor Whitefield elkezdte hirdetni ezt az új ki nyilatkoztatást, az emberek özönlöttek, hogy hallják. Senki nem hallott még ehhez foghatót, és hamarosan ezrek jöttek közlről s távolról, hogy hallhassák. Még csak huszonkét éves volt ekkor. Kora merev teológiai intézményének nagy megdöbbenésére Whitefield a nyílt mezőkön kezdett prédikálni, hogy minél többen hallhassák, és sokszor akár harmincezer fős sokaság gyűlt össze.

A modern elme számára szinte felfoghatatlan egy George Whitefield-hez hasonló jelenség. Ezrek élete változott meg Anglia-szerte. Megkeseredett bányászok sírtak és énekeltek, trágár halaskofák ugrándoztak örömlükben. Soha senki nem mondta ezeknek a szegény embereknek azt, amit ez a trombita-hangú férfi hirdetett, mégis olyan volt, mintha olyasmit hallanának, amiről mindig is tudták, hogy igaz, csak elfelejtették. Amit addig megtapasztaltak a vallással kapcsolatban, az egyáltalán nem hasonlított erre. A tőkehalmáj-olajat napfényre cserélték, és más emberré lettek. Whitefield tornádóként söpört végig Anglián, és amit maga mögött hagyott, az cseppet sem hasonlított a korábbiakra. Miután alaposan bejárta az angol vidéket, reményt, örömlöt és értelmet nyújtva a szerencsétlen szegényeknek, akik eljöttek meghallgatni, hajóra szállt, mint egy szökevény, és hallatlan bajkeverését átvitte az amerikai gyarmatokra. Aztán visszatért Angliába. Élete során Whitefield tizenhárom ízben kelt át az Atlanti-óceánon.

El lehet képzelni, mennyire lenézte Whitefieldet az anglikán egyház. De gyűlölte a sajtó is, és azok, akik a vallás ellen voltak. Nem finomkodott a bűn és a pokol témájával, és ahogy nőttön-nőtt a híre, egyre lehetetlenebbé vált kikerülni. Whitefield folyton menetelt, mint valami egyszemélyes üdvhadsereg. Magával hordott egy összecsukható szószéket; plakátokat és szórólapokat küldött előre a városokba, ahol prédikálni készült; élete során tizennyolcezer igehirdetést mondott el – egy sem volt unalmas. Ahogy az várható, gonoszul kigúnyolták szolgálatát és személyét minden szempontból, beleértve azt a súlyos bűnt is, hogy észrevehetően bandzsított. E feltűnő szemészeti eltérés miatt aggatták rá a cseppet sem hízelgő „Dr. Sanda” gúnynevet. Voltak azonban csodálói, akik pozitív fordulatot akarván adni a dolgoknak, azt mondták: „még a szeme állása is a keresztet mutatja, amelyen Jézus meghalt.” *Touché.*

Az amerikai gyarmatokon is a mezőkön prédikált Whitefield Maine-től Georgiáig, és rendszeresen harmincezer fős tömegek hallgatták. Az, hogy ezt mikrofonok nélkül végezte, szinte kételyt ébreszt bennünk a természetes szelekcióval kapcsolatban, és felveti, hogy a hangképzés és/vagy a hallás jócskán romlott az elmúlt két és fél évszázad során. Vagy esetleg a tömegek létszámát túlozták el, ahogyan Benjamin Franklin is gyanította eleinte, igazi jenki szkeptikus lévén. Amikor Whitefield 1739-ben Philadelphiába ment, Franklin – az empirista – elhatározta, hogy körüljárja a tömeget, és saját maga méri fel a nagyságát. A nagy kör megtétele után Franklin úgy becsülte, hogy valóban legalább húszezen voltak jelen, és hozzátette, hogy soha nem került ki Whitefield hangjának hatótávolságából. Franklin végül Whitefield híve és barátja lett, később pedig a kiadója is, bár a megtérésig igazán nem jutott el.

A hatalmon, különösen egyházi hatalmon levők komolyan tartottak attól, hogy a Whitefieldhez – meg a John és Charles Wesley-hez – hasonló emberek fenyegetést jelentenek a társadalmi rendre nézve. Az alsóbb osztályokat arra biztatták, hogy maguk gondolkozzanak, szegüljenek ellene a legtöbb anglikán gyülekezetre jellemző rendezettebb vallásosságnak. A feketék és a nők is megtalálták helyüket a kereszténységnek ebben az új, élettől duzzadó formájában, és ez mind nagyon nyugtalanító volt. A társadalmi izgatás és a Nagy Ébredéshez hasonló mozgalmak mintha elkerülhetetlenül Euripidész *A bakkhánsnők* című művét visszahangoznák: a vad dionüszoszi erők széttépéssel fenyegetik a társadalmat, és az elnyomó apollóni rend erői harcolnak ellenük.

George Whitefield 1769-ben indult utolsó amerikai útjára Angliából: nagyjából akkoriban, amikor Wilberforce Hannah nényéhez és William bácsikájához költözött, így bár a házaspár Whitefield közeli barátja volt, nem valószínű, hogy ő és Wilberforce találkoztak. Wilberforce bizonyára említést tett volna egy ilyen találkozási esetről a fiainak, akik pedig nem számolnak be erről.

Megismerkedett azonban a fiú az angol evangéliumi élet egy másik óriásával. Minden bizonnyal John Newton volt az a személy, aki megismertette az ifjú Wilberforce-szal a rabszolga-kereskedelem gonoszságát. „Az öreg afrikai istenkáromló”, ahogy magát nevezte, akko-

riban az olney-i templom lelkésze volt. Rendszeresen járt Londonba, és gyakran meglátogatta Wilberforce-ékat úgynevezett „szalon-prédikációkra”. Wilberforce-ék is többször meglátogatták Newtont és feleségét Olney-ban, míg unokaöccsük velük élt. Newton nagyon közel került Wilberforce-ékhoz, és az idő alatt, amíg William velük élt, a kisleány és a volt hajóskapitány között szoros kötelék alakult ki. Wilberforce azt mondta, hogy „gyermek lévén szülőmként” tisztelte Newtont. A gyenge szemű, beteges, rendkívül fürge észjárású kisleány biztosan teljesen rabul ejtette a volt rabszolga-kereskedőt, aki tizenegy évesen – amennyi William volt, amikor megismerkedtek – tengerre szállt; a gazdag, dédelgetett kereskedőfiú számára elképzelhetetlen, csavargóregénybe illő kalandokat keresve. A robusztus, kövér, durva alak meglehetősen ellentétet alkotott a kisleánnyal, akire a gyermektelen Newton állítólag fiaként gondolt.

William Cowper, a nagy költő is Olney-ban élt akkoriban. Newton sok időt szentelt Cowper gondozására, aki nem-hivatalos segédlelkész-ként működött Olney-ban, és sokat segített Newtonnak lelkipásztori munkájában, ugyanakkor rettenetes depressziótól is szenvedett. Newton azt javasolta Cowpernek, hogy depressziója kezelésére írjon éneket minden héten a vasárnapi istentiszteletre. Cowper megfogadta Newton tanácsát, és sok általa szerzett ének a leggyönyörűbb angol nyelvű egyházi énekek közé tartozik. Newton és Cowper együtt úgy 370 éneket írtak, amelyeket végül az *Olney Énekeskönyv*ben gyűjtöttek össze; sokat ezek közül ma is gyakran énekelnek.

Amikor Wilberforce-ot anyja és nagyapja a nagynénjéhez és nagybátyjához küldte, sejtelve sem volt arról, hogy a metodizmus viruló melegágyába küldi a fiút. És a gondolat, hogy egy faragatlan volt hajóskapitánnyal fog társalogni a rabszolgaság borzalmairól! Attól sem borzadtak volna el jobban, ha megtudják, hogy a fiú a Deltengerre került, tetovált maorikkal él együtt, és emberhússal táplálkozik. A tizennyolcadik század közepi Anglia kulturális és társadalmi elitje gyűlölte az evangéliumi hívőket – ahogyan később a mozgalom követőit nevezték. „Módszereskedőknek”, vagyis metodistáknak, vagy „lekeseknek” csúfolták őket akkoriban, és rémisztő volt a gondolat, hogy helyet adjanak nekik, még kevésbé, hogy szimpatizáljanak velük.

Hullban és London legdivatosabb köreiben a metodistákat keneteljes kegyességükért bírálták; azért is, mert mindenben túlságos komolyságot tanúsítottak, mintha az ironia értékelése súlyos bűn lenne; az eksztatikus érzelmesség groteszk megnyilvánulásaiért (Whitefield alkalmain egyesek állítólag ugattak és vonítottak); a kifinomultság hiányaért; és azért, mert az uralkodó társadalmi rend, valamint az annak fenntartásával együtt járó millió illemszabály iránt általános megvetéssel viseltettek. Ezeknek a vadembereknek – akik saját legidősebb fia, valamint a Bank of England igazgatójának, egy parlamenti képviselőnek a lánya képét öltötték magukra – a kezébe adta Wilberforce tanácsos a nevét viselő unokát, pedig már a pusztá gondolattól is felmerült volna benne, hogy vajon megrepedt-e a kék ég, és darabokban hull-e a földre.

Aligha csodálhatjuk, hogy ilyen szeretettől és ilyen ösztönző emberektől körülvéve ez az okos, érzékeny fiú rövidesen átvette az ő gondolkodásukat. „Gyakran elkísértem [őket] a templomba és a kápolnába – írta. – Ezeknek a hatásoknak köszönhetően elmémet... rendkívül érdekelte és lenyűgözte a vallás témája.”

Nem tudjuk, mennyi idő kellett hozzá, hogy Wilberforce anyja és nagyapja megneszelje a helyzetet. Egy ponton azonban arra a kellemtelen felismerésre kényszerültek, hogy a kis Williammel kapcsolatos gondos terveik félresikerültek – méghozzá elég csúnyán. Levellei és hazalátogatásakor tanúsított viselkedése bizonyára felkeltették anyja gyanakvását, hogy a fiú esetleg magába szívott valamennyit a metodizmus halálos vizéből – mint ahogy valóban így is volt. Wilberforce tanácsos véleménye az ügygel kapcsolatosan egyértelmű volt. „Ha Billy metodistának áll – morogta –, egyetlen fillért sem kap tőlem.”

Évekkel később Wilberforce azt mondta a fiának, Robertnek: „Elképzelned is lehetetlen, milyen gyűlölet övezte akkor a metodistákat. Nem nagyon tudom máshogy elmagyarázni ezt neked, csak ha ahhoz hasonlítom, ahogyan a zsidók üldözését ábrázolja Scott az Ivanhoe-ban.”

Amint Elizabeth Wilberforce gyanúja felébredt, egyértelmű volt, mit kell tennie. Hullból Londonba utazott, hogy a fiát megmentse. Wilberforce számára ez nagyon fájdalmas fordulat volt. Összetört a szíve, hogy ott kell hagynia szeretett nénikéjét és bácsikáját, nem is szólva a lenyűgöző és szeretetteljes személyek egész világáról. Két évet töltött köztük.

Hannah Wilberforce és a férje összeomlottak. Amikor Elizabeth megérkezett, hogy kimentse a fiát a kezükből, Hannah szembeszállt vele, és megpróbálta meggyőzni sógornőjét a fiúra váró lehetőségekről, ecsetelve a „vallásos élettel” járó előnyöket. Elizabeth azonban éppen eleget látott a „vallásos” életből. Hannah pedig természetesen aggódott unokaöccse lelkéért. „Nem kellene úgy félned! – vágta oda Elizabeth cinikusan. – Ha csakugyan a kegyelem műve, tudod, hogy nem vallhat kudarcot.”

„Nagyon komoly hatással volt rám, hogy elvittek a nagybátyámék-tól – írta később Wilberforce. – Majdnem megszakadt a szívem, annyira ragaszkodtam hozzájuk.” Nem sokkal elutazása után egy levelében így írt nekik: „Amíg élek, nem felejtelek el benneteket.”

Hullba való visszatérése után a tizenkét éves fiút nem küldték vissza a régi iskolájába. A két év alatt, amíg Wilberforce távol volt, Joseph Milner, a szeretett igazgató, akit Wilberforce tanácsos a város többségének akarata ellenére iktatott be, maga is metodista lett. És mintha Milner megtérése még nem lett volna elég, a férfi igazi hajtóerejévé vált a metodizmusnak Hull városában, végül még metodista igehirdetéseket is mondott a hulli templomban, és ott is követőkre lelt. Milner számos esszéjét és prédikációját kiadott nyomtatásban, végül többkötetes *Krisztus egyházának története* című művével vált híressé. Az első három kötetet ő maga írta; a két későbbit öccse, Isaac, a hatalmas termetű tudós tette hozzá, aki az előző kötetek újabb kiadását is megszervezte 1810-ben.

Így hát Wilberforce-ot Pocklingtonba küldték, nagypapa iskolájába, tizenhárom mérföldnyire. Öt évet töltött itt.

Bár a hazatérése komoly csapásként érte, eltökélte, hogy ragaszkodni fog hitéhez. Anyja azonban ugyanilyen eltökélten igyekezett azt bármilyen szükséges eszközzel elfojtani, és neki, Wilberforce tanácsossal egyetemben, sok eszköz állt rendelkezésére az ostromhoz, nem utolsósorban az idő. Anyja annyira rettegett attól, hogy felszíthatja a metodizmus esetleg megmaradt parazsát is Wilberforce-ban, hogy még azt is megtiltotta neki, hogy eljárjon az unalmas, metodista-ellenes templomba, ahova ő maga járt. Hannah nénikéjéhez címzett levelében Wilberforce azt írta, hogy ebben az időben az egyik „legnagyobb szerencsétlenség az volt, hogy nem hallhattam Isten áldott igéjét, mivel anyám nem engedett templomba vasárnap délután, de az Úr minden

nap megadta valamilyen kérésemet, és úgy hiszem, elmondhatom, hogy növekedtem Istennek ismeretében és Krisztus Jézusében, akit ő küldött, akit ismerni maga az örök élet.”

Nagyjából három éven át komoly harcot vívott, elkeseredetten próbálta megtartani hitét a társasági élet zajos forgatagában. Wilberforce később így mesélt Hullról:

Aligha lehetett ennél vígabb helyet találni Londonon kívül. A város főbb családjai gyönyörűségüket lelték a színházban, bálokban, pompás ebédekben és kártyapartikban... Két óra volt az általánosan megszokott ebédidő, hatkor pedig pazar vacsorákra gyűltek össze. Ez az életmód először lehangolt, de aztán fokozatosan rákaptam az ízére... Mint az egyik legelőkelőbb lakos unokája, mindenhol örömmel láttak és dédelgettek; hangom és zeneszeretetem miatt pedig még szívesebben látott vendég voltam. A Wimbledonban nyert vallási benyomások még jó darabig megmaradtak, barátaim azonban fáradhatatlanul igyekeztek elfojtani ezeket. Szinte azt mondhatnám, egyetlen kegyes szülő sem fáradozott jobban azon, hogy a kegyesség érzületét beleoltsa szeretett gyermekébe, mint ahogy ők azon, hogy megízleltessék velem a világot és az általa nyújtott szórakozásokat.

A mélységes boldogtalanság évei voltak ezek Wilberforce számára, de ő bátran küzdött tovább, titokban leveleket váltott nagynénjével, nagybátyjával és másokkal. Keserű lehetett a szakadás Wilberforce tanácsos és metodistává lett legidősebb fia között. 1772 szeptemberében, amikor épphogy betöltötte a tizenhármat, William megragadja a lehetőséget, hogy írjon „egy cseléd által, aki holnap elutazik: úgy gondoltam, jobb ez így, mintha nagybátyámnak küldeném, hiszen nagyapa megláthatta volna a levelet.”

Wilberforce azt mondja, hogy első alkalommal „szinte erőnek erejével” vitték el színházba. Túlságosan szigorúnak, sőt nevetségesnek tűnhet számunkra, hogy amit ő a vallásból magába szívott, az arra készítette, hogy bűnösnek vélje a színházat, de tisztában kell lennünk a körülményeivel és ismertetőjeleivel. Sir John Hawkins, Samuel John-

son irodalmi hagyatékának végrehajtója egyszer azt mondta: „Amint megnyitnak egy színházat a Királyság bármely részében, azonnal felbukkannak körülötte a bordélyházak.” A prostituáltak közvetlenül a színházak mellett árulták bájaikat, és időnként – a Piac Láthatatlan, Kóborló Kezének engedve – bent a színházakban is. A színházról alkotott modern elképzelés, hogy ez egy mélységesen komoly és fontos hely, ahol az Ibsenhez és Strindberghez hasonló óriások dolgozzák ki haladó intellektuális eszméiket, még a távoli jövőben volt. Wilberforce napjaiban a színház kifejezetten az istentelen, sőt trágár szórakozás helye volt.

Wilberforce sok időt töltött Joseph és Marianne Sykes családjával. Szinte olyan lett számukra, mint egy testvér, számos szüenidőt náluk töltött, és ezek alatt az évek alatt egy ideig Mr. Sykes gyámsága alatt állt. A Sykes-családot nagyra becsülték a legtehetősebb hulli családok. Elizabeth Wilberforce szemével nézve pedig olyan távol álltak a világggyűlölő metodistáktól, amennyire csak remélni lehetett. William egészen közel került Marianne-hoz, az egyik Sykes-lányhoz, aki végül az ő unokatestvérének és legjobb barátjának, Henry Thorntonnak lett a felesége. A Sykes-gyerekek vissza akarták kapni régi, mókakedvelő barátjukat, és komoly szerepet játszottak abban, hogy lassan, akarata ellenére, visszafordították őt ahhoz a világhoz, ahol korábban tartózkodott.

Évekkel később Wilberforce fia, Robert, azt írta, hogy amikor apja kamaszként Hullban élt, „általános társasági adottságai, valamint ritka énektehetsége mindenhol kívánatos vendéggé tették, így idejét azzal vesztegette, hogy körbelátogatta a közelben lakó köznemesi családokat. Azonban már ekkor is bizonyítékát adta aktív elméjének, és megmaradt az emlékezetben egy figyelemreméltó előjele leendő pályájának.” Robert Wilberforce T. T. Walmsley tiszteletes elbeszélésére utal, aki azokban az időkben Pocklingtonban volt Wilberforce-szal együtt, és azt mesélte, hogy az alig tizenégy éves Wilberforce undorodott a rab-szolgásgától, sőt esszét is írt ellene. Ez az első, rendelkezésünkre álló bizonyíték arról, hogy bármiféle érdeklődést tanúsított e téma iránt.

Pocklingtonban, Baskett tiszteletes elegánsan nyájas vezetése alatt Wilberforce lassan kibújt methodista kényszerzubbonyából, és kibontakozott benne a világi érettség teljes félmegoldása. Zsenialitása miatt kitűnt, mert tudásban túlszárnyalta az összes többi fiút, bár munkamódszere nem volt éppen fegyelmezett. Wilberforce így emlékszik

vissza: „Természetemnél fogva nagyon élénk, tüzes fiú voltam. Ez hajtott előre, és sok beszédre késztetett, valamint nagyon hiúvá tett. Mivel otthon ilyen tunya életet éltem, ez természetesen nem tett hajlamossá különösebb erőfeszítésekre, amikor visszatértem az iskolába.”

1775-re nagyjából olyan tizenhatéves vált belőle, amilyennek anyja és nagyapja mindig is remélte. Hiú, víg kedélyű fiú volt, nyoma sem volt benne a komolyságnak, amely néhány évvel korábban úgy nyugtalanította őket. Ráadásul igen kifinomult modorral rendelkezett, koráérett *gravitasát* [nehézkességét] pedig szépen megerjesztette, ha ugyan teljesen meg nem semmisítette *levitasa* [könnyelműsége]. Így aztán kelőképpen felkészülve a bolondozásra és pajkoskodásra – ha arra nem is, hogy a bolondot játssza –, William Wilberforce 1776. októberben Cambridge-be került.